

SONNEWIJSER
OOSTERWIJS

Oss

BURGERSCHAP

SONNEWIJSER VERVOLGONDERWIJS OSS

Datum: september 2024

Inhoudsopgave

1	Inleiding	3
1.1	Toezicht op de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs	3
1.2	Samenvattend	5
1.3	Instemming en vaststelling	5
2	Onze visie op burgerschapsvorming	6
2.1	Een visie formuleren: nut en noodzaak	6
2.2	Burgerschap is een veelomvattend begrip	6
2.3	Onze visie op burgerschapsonderwijs	7
3	Beoogde opbrengsten van burgerschapsonderwijs	8
4	De samenhang in ons burgerschapsonderwijs	10
4.1	Burgerschap en sociaal emotioneel leren	10
4.2	Kerdoelen Burgerschap Voortgezet onderwijs onderbouw	11
4.3	Planmatig bevorderen van de sociale en maatschappelijke competenties	12
4.4	Burgerschapsonderwijs in de overige leergebieden en vakken	12
4.5	Burgerschap als integraal onderdeel van de schoolcultuur	17
4.6	Activiteiten in het kader van burgerschap	17
4.7	Tot slot	18
5	De zorg voor kwaliteit van burgerschapsonderwijs	19
	Bijlage 1 Verantwoording kerndoelen burgerschap Sonnewijzer Oss onderbouw	20
	Bijlage 2 Burgerschap leergebied overstijgend	23
	Bijlage 3 Verantwoording burgerschap Sonnewijzer Oss bovenbouw	24
3.1	Doelen van economie met burgerschap	24
3.2	Doelen van maatschappijleer met burgerschap	29

1 Inleiding

Sinds 2006 is in de wet vastgelegd dat het onderwijs aandacht moet besteden aan actief burgerschap en sociale integratie. Burgerschapsonderwijs is dus al heel lang wettelijk verplicht, maar het was niet duidelijk wat er precies van scholen werd verwacht. Op 1 augustus 2021 is de nieuwe wet voor burgerschapsonderwijs in werking getreden. Deze aanpassing geeft meer richting en maakt de burgerschapsopdracht minder vrijblijvend.

De letterlijke tekst van artikel 11, vierde lid van de Wet op de expertisecentra is :

- 4. Het onderwijs bevordert actief burgerschap en sociale cohesie op doelgerichte en samenhangende wijze, waarbij het onderwijs zich in ieder geval herkenbaar richt op:*
- a het bijbrengen van respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat, zoals verankerd in de Grondwet, en de universeel geldende fundamentele rechten en vrijheden van de mens; en*
 - b het ontwikkelen van de sociale en maatschappelijke competenties die de leerling in staat stellen deel uit te maken van en bij te dragen aan de pluriforme, democratische Nederlandse samenleving.*
- 4a. Het bevoegd gezag draagt zorg voor een schoolcultuur die in overeenstemming is met de waarden, bedoeld in het vierde lid, onderdeel a, en creëert een omgeving waarin leerlingen worden gestimuleerd actief te oefenen met de omgang met deze waarden.*

De wet beschrijft de gemeenschappelijke kern waarop het onderwijs zich in ieder geval moet richten. Het omvat de principes en uitgangspunten van de democratische rechtsstaat. Om deze gemeenschappelijke kern op goede wijze aan leerlingen over te dragen is een doelgericht en samenhangend onderwijsprogramma vereist (aanhef van de voorgestelde bepaling) met onderwijs dat bestaat uit een kennis- en respectcomponent (onderdeel a van het voorgestelde eerste lid), bijbehorende competenties (onderdeel b) en een schoolklimaat waarin deze democratische spelregels worden voorgeleefd en geoefend.

1.1 Toezicht op de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs

De onderwijsinspectie houdt toezicht op de kwaliteitsaspecten van het onderwijs. Zo ook op de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs. Het toezicht op de kwaliteit van het onderwijs vindt plaats op het niveau van de scholen. Bij het beoordelen van de kwaliteit gebruikt de onderwijsinspectie het Waarderingskader Scholen, dat is opgenomen in het Onderzoekkader 2021 voor het toezicht op het (voortgezet) speciaal onderwijs. Burgerschap is onderdeel van het kwaliteitsgebieden Onderwijsproces (OP), Veiligheid en Schoolklimaat (VS) en Sturen, Kwaliteitszorg en Ambitie (SKA). Elk kwaliteitsgebied bestaat uit een aantal standaarden. De wettelijke eisen voor het burgerschapsonderwijs zijn verwerkt in de volgende 10 van de 14 standaarden:

Standaard OP0: Basisvaardigheden

Het onderwijs in de basisvaardigheden bereidt de leerlingen voor op het vervolgonderwijs, de arbeidsmarkt of dagbesteding en de samenleving.

Standaard OP1: Aanbod

Het aanbod bereidt de leerlingen voor op een vervolgbestemming en de samenleving.

Standaard OP2: Zicht op ontwikkeling en begeleiding

De school volgt de ontwikkeling van de leerlingen en biedt waar nodig passende begeleiding en extra ondersteuning.

Standaard OP3: Pedagogisch-didactisch handelen

Het (ortho) pedagogisch-didactisch handelen van de leraren is afgestemd op de voortgang in de ontwikkeling van de leerlingen en draagt eraan bij dat leerlingen een ononderbroken ontwikkelingsproces kunnen doorlopen.

Standaard VS1: Veiligheid

De school zorgt voor een veilige omgeving voor leerlingen.

Standaard VS2: Schoolklimaat

De school heeft een schoolklimaat dat bijdraagt aan het ontwikkelen van sociale en maatschappelijke competenties.

Standaard OR2: Sociale en maatschappelijke competenties

De leerlingen behalen sociale en maatschappelijke competenties op het niveau dat ten minste in overeenstemming is met het beoogde uitstroomperspectief van de leerlingen.

Standaard SKA1: visie, ambitie en doelen

De school heeft een gedragen visie op goed onderwijs, heeft daarvoor ambities en doelen en stuurt op het behalen daarvan.

Standaard SKA2: Uitvoering en kwaliteitscultuur

De school realiseert de doelen voor goed onderwijs, bevordert een kwaliteitscultuur, zorgt voor randvoorwaarden en stuurt, waar nodig, tussentijds bij.

Standaard SKA3: Evaluatie, verantwoording en dialoog

De school evalueert en analyseert systematisch of zij de doelen realiseert en verantwoordt zich daarover. Ze stelt, wanneer nodig, het schoolbeleid bij en betreft interne en externe belanghebbenden in een goed functionerende dialoog.

Bovenstaande standaarden omschrijven wat scholen van de wetgever op het gebied van het burgerschapsonderwijs op orde moeten hebben. Krachtens de bij de onderwijswet gegeven voorschriften stelt de overheid dat een school die niet aan deze voorschriften voldoet, burgerschapsonderwijs biedt van onvoldoende kwaliteit. Het onderwijsaanbod Burgerschap is ook onderdeel van de nieuwe standaard OPO. Deze standaard krijgt na augustus 2024 het gewicht van een kernstandaard. Dat betekent dat aan deze standaard voldaan moet zijn voor een voldoende als samenvattend oordeel.

1.2 Samenvattend

Leerlingen voorbereiden op hun rol in onze democratische samenleving is een kerntaak van het onderwijs. De doelen van het burgerschapsonderwijs zijn wettelijk verankerd en daarmee deugdelijkheidseisen. Deugdelijkheidseisen bevatten de minimale eisen waaraan besturen en scholen moeten voldoen om voor bekostiging in aanmerking te komen.

Leeswijzer:

In hoofdstuk 1 expliciteren we onze visie op burgerschapsvorming. Hoofdstuk 2 vermeldt welke opbrengsten we -leerlingen, schoolteams en ouders- met ons burgerschapsonderwijs beogen. Hoofdstuk 3 beschrijft de doorgaande lijn en de samenhang in het burgerschapsonderwijs. De katern sluit af met een beschrijving van wijze waarop we systematisch werken aan de kwaliteit van dit onderwijs en de verbetering daarvan.

1.3 Instemming en vaststelling

De Katern Burgerschap is d.d. 23 november 2023 na een positief advies van de medezeggenschapsraad vastgesteld als onderdeel van het schoolplan door het bevoegd gezag van Oosterwijs.

2 Onze visie op burgerschapsvorming

De doelen van het burgerschapsonderwijs staan dus in de wet. Het is aan de scholen om niet alleen deze doelen in het curriculum op te nemen maar ook te omschrijven wat de beoogde uitkomsten van dit onderwijs zijn. Besturen en scholen zijn vrij om - naast de door de wetgever vastgelegde doelen – eigen burgerschapsdoelen te kiezen. De grondwettelijk verankerde ‘vrijheid van onderwijs’ biedt daarvoor de ruimte. Wij vullen ons burgerschapsonderwijs dan ook in op een manier die bij onze visie past, rekening houdend met de kenmerken van onze leerlingenpopulatie, de wensen van ouders c.q. omgeving en met inachtneming van de wettelijke kaders.

2.1 Een visie formuleren: nut en noodzaak

Wij onderschrijven het nut en de noodzaak van burgerschapsonderwijs. Een visie op burgerschapsonderwijs vatten we op als een richtinggevend streven. Garanties op succes zijn er immers niet. Het gaat hier om een streven dat relevant is voor alle leerlingen én alle mensen die op school werken en samen de organisatie- en schoolcultuur genereren.

Kwalitatief goed onderwijs staat en valt met een gemeenschappelijke visie. Om goed onderwijs te kunnen geven moet er een gemeenschappelijk referentiekader zijn van waaruit eenieder handelt. Ook burgerschapsonderwijs begint met een gezamenlijk idee over de doelen van dat onderwijs en het formuleren van de beoogde uitkomsten van de onderliggende onderwijsleerprocessen. Om een gezamenlijk gedragen visie te waarborgen, is onze Projectleider Burgerschap in het schooljaar 2022 – 2023 met de schoolteams, leerlingen en de ouders van de medezeggenschapsraad in gesprek gegaan. Zij heeft onderzocht ‘wat zij verstaan onder burgerschap’ en ‘wat volgens hen de beoogde uitkomsten van ons burgerschapsonderwijs zouden moeten zijn’.

2.2 Burgerschap is een veelomvattend begrip

Burgerschap gaat over hoe burgers met elkaar samenleven. Burgerschap is een relationeel begrip: het gaat om de relaties die mensen met elkaar hebben. In de antwoorden van de ondervraagden op de vraag ‘wat verstaan we onder burgerschap’ domineren de sociale aspecten. Aspecten expliciet gericht op de werking van politieke processen, zoals die van de democratische rechtstaat en thema’s als gelijke behandeling zijn (veel) minder vaak genoemd. Maatschappelijke aspecten koppelen de ondervraagden met name aan het ‘bespreken van actuele maatschappelijke thema’s met leerlingen c.q. ‘het binnenhalen van de wereld buiten de school’. De nadruk ligt op het kunnen, op de praktijk van alledag. Duidelijk is dat zij de school niet alleen beschouwen als een plek waar leerlingen kunnen oefenen met democratische waarden, maar ook als een plek waar deze waarden herkenbaar en zichtbaar zijn in het gedrag en handelen van eenieder. Relevant is dat onze ondervraagden burgerschap positioneren als onderdeel van de school- en organisatiecultuur. Burgerschap -zo is de boodschap- moet je niet alleen samen doen, maar ook voordoen en voorleven! De intuïtieve aanname is dat als leerlingen actief met burgerschap oefenen en dit in het voorbeeldgedrag van

volwassenen herkenbaar en zichtbaar is, leerlingen de burgerschapsvaardigheden gaandeweg internaliseren en het leereffect toeneemt.

Burgerschap is wat leerlingen moeten kennen en kunnen om te leren functioneren in een democratische en pluriforme samenleving. Het begrip burgerschap laat zich echter niet gemakkelijk vangen. Burgerschap is een veelomvattend begrip. Dat komt onder meer omdat het bij burgerschap gaat om drie typen doelen namelijk de nationale consensusdoelen gericht op het algemeen belang en gerelateerd aan wet- en regelgeving, de schoolspecifieke doelen en persoonlijke doelen.

2.3 Onze visie op burgerschapsonderwijs

In onze visie combineren we de landelijke nationale consensusdoelen en de schoolspecifieke doelen. De persoonlijke doelen liggen vast in het ontwikkelingsperspectief (OPP) van leerlingen. Onze visie op burgerschapsonderwijs luidt als volgt:

De hoofddoelen van ons onderwijs zijn kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming. Kwalificatie staat vanzelfsprekend hoog in ons vaandel, maar dat is het dus niet alleen. Het is ook onze taak een nieuwe generatie op te leiden voor deelname aan de samenleving en een bijdrage te leveren aan de vorming van de leerling als persoon. Burgerschapsonderwijs rust leerlingen toe om op basis van eigen idealen, waarden en normen te functioneren in een democratische en diverse samenleving. Burgerschapsonderwijs draagt bij aan het ontwikkelen van het vermogen en de bereidheid om binnen de kaders van de democratische rechtsstaat een bijdrage te leveren aan de instandhouding of verdere ontwikkeling van een democratische cultuur.¹

¹ Naar de definitie van de onderwijsraad (2012).

3 Beoogde opbrengsten van burgerschapsonderwijs

‘Wat moeten leerlingen aan het einde van het curriculum weten en kunnen? en ‘wat moet de opbrengst van dit onderwijs zijn?’ Het waren belangrijke vragen in ons onderzoek. Het ultieme doel van alle onderwijs is leerlingen voor te bereiden op de toekomst die komen gaat. Om op een constructieve en vreedzame manier samen te kunnen leven, is het nodig dat leerlingen de spelregels van onze samenleving kennen en delen. Ankerpunten van onze samenleving zijn de niet-onderhandelbare basiswaarden van onze democratische rechtsstaat, de rechten en vrijheden uit de Grondwet en de mensenrechtenverdragen. Het gaat hier om doelen waarover bij mensen van uiteenlopende politieke voorkeuren en denkbeelden grote consensus bestaat zoals uitgangspunten en functies van de democratie en de rechtstaat. Respect voor en kennis van dat fundament van onze samenleving zijn essentieel. Voorop staat dat in ons curriculum de nationale consensusdoelen, afgeleid uit wetgeving, zijn geborgd.

Met de schoolspecifieke doelen sluiten we aan bij de kenmerken van onze leerlingenpopulatie. Onze leerlingen zijn jongeren met psychosociale problemen die zich bij het merendeel van hen vertaalt in (ernstige) gedragsproblemen. Vaak is de ‘complexe problematiek’ die leerlingen ervaren, gerelateerd aan het niveau van de zelfregulatie-vaardigheden. Zelfregulatie is het menselijk vermogen om grip te krijgen op gedachten, emoties en gedrag. Zelfregulatie-vaardigheden zijn cruciaal voor het functioneren in sociale settings in zowel de directe sociale omgeving als de brede maatschappelijke context. Vaardigheden in zelfregulatie zijn dan ook cruciaal bij de burgerschapsvorming. Als we de doelen van burgerschapsvorming afzetten tegen de kwaliteiten en mogelijkheden van onze doelgroep, popt de uitdaging op. Soms zien we zelfs dat het schuurt. Toch dagen wij onze leerlingen steeds op hun niveau uit om met de essentie van die democratische basiswaarden te oefenen. In onze optiek stelt – juist de omgang met medeleerlingen die anders zijn of er andere denkbeelden op na houden – leerlingen in staat een onderling verdraagzame houding te ontwikkelen. Zo kunnen leerlingen ervaren dat de vrijheden die voortvloeien uit de basiswaarden alleen betekenis krijgen indien sprake is van wederzijds respect, tolerantie en verdraagzaamheid. Verder is persoonsvorming en reflectie op de eigen identiteit essentieel voor burgerschap. Om betekenis te kunnen geven aan de wereld om hen heen en aan hun eigen rol daarin, moeten leerlingen zich bewust worden van wie ze zijn of willen worden en hoe ze zich tot een ander en het andere willen verhouden. Op onze vragen ‘wat moeten leerlingen aan het einde van het curriculum weten en kunnen’ en ‘wat moet de opbrengst van dit onderwijs zijn, zijn de competenties die nodig zijn voor het sociaal en maatschappelijk functioneren dominant.

Met ons burgerschapsonderwijs werken we toe naar de volgende opbrengsten:

- leerlingen kennen de basiswaarden van onze democratische samenleving;
- leerlingen ontwikkelen inzicht in de werking van de democratische rechtstaat;
- leerlingen zijn in staat te reflecteren op het functioneren van de democratische rechtstaat en de betekenis daarvan voor het leven van burgers;
- leerlingen ontwikkelen inzicht in maatschappelijke vraagstukken waarin machtsverhoudingen en besluitvormingsprocessen een rol spelen;
- leerlingen kunnen betekenisvolle vragen stellen over maatschappelijke kwesties en verschijnselen;

- leerlingen kunnen hun mening onderbouwen en anderen in discussie, debat of dialoog overtuigen;
- leerlingen kennen de overeenkomsten, verschillen en veranderingen in cultuur en levensbeschouwing in Nederland;
- leerlingen verkennen de Nederlandse samenleving en levensbeschouwelijke stromingen, waarden en overtuigingen in de context van een globaliserende wereld;
- leerlingen onderzoeken met welke groep(en) zij zich verbonden voelen en waarom;
- leerlingen hebben respect voor elkaars opvattingen en leefwijzen. Ze gaan respectvol om met seksualiteit en met de diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit;
- leerlingen accepteren dat verschillen van inzicht, waarden, overtuigingen, belangen en emoties niet altijd overbrugd kunnen of hoeven te worden;
- leerlingen ontwikkelen inzicht in vraagstukken rond in- en uitsluiting;
- leerlingen kunnen reflecteren op het eigen gedrag; leerlingen kunnen elkaar aanspreken op ongewenst gedrag;
- leerlingen zijn zich bewust van de eigen kwaliteiten en vaardigheden en kunnen deze op een positieve manier inzetten;
- leerlingen waarderen en respecteren andere opvattingen;
- leerlingen kunnen luisteren naar anderen en houden rekening met wat een ander wil;
- leerlingen gedragen zich vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen;
- leerlingen kunnen onderlinge conflicten vreedzaam oplossen;
- leerlingen nemen verantwoordelijkheid voor het eigen gedrag en respecteren de rol van gezagsdragers -waaronder politie, justitie en leraren- bij het accepteren van de consequenties c.q. het oplossen van conflicten;
- leerlingen ontwikkelen een open houding naar de samenleving;
- leerlingen ontwikkelen een democratische gezindheid;
- leerlingen leren kritisch denken en handelen;
- leerlingen zijn bereid het eigen gedrag en de eigen opvattingen te spiegelen aan bestaande wetten, normen, regels en rechten;
- leerlingen zijn zelfredzaam voor wat betreft maatschappelijke zaken;
- leerlingen zijn bereid om hulp te vragen;
- leerlingen kunnen de eigen grens aangeven en respecteren de grens van de ander;
- leerlingen beschikken over communicatievaardigheden die nodig zijn voor het opbouwen en onderhouden van relaties;
- leerlingen onthouden zich van discriminatoire gedragingen en uitlatingen;
- leerlingen weten wat onverdraagzaamheid is, leren dat te herkennen, en spreken de ander daarop aan;
- PM

4 De samenhang in ons burgerschapsonderwijs

Het wettelijk verplichte onderwijsaanbod Burgerschap ligt vast in de Kerndoelen Onderbouw Voortgezet Onderwijs en de eindtermen van het vak Maatschappijleer. Een prominent onderdeel daarvan gericht op de bevordering van de sociale-emotionele ontwikkeling van leerlingen en de ontwikkeling van de sociale en maatschappelijke competenties.

4.1 Burgerschap en sociaal emotioneel leren

Sociaal-emotioneel leren (SEL) gaat over “het proces waarbij leerlingen noodzakelijke kennis, attitudes en vaardigheden verwerven en toepassen, teneinde beter te worden in het omgaan met zichzelf en de ander”.² SEL biedt leerlingen de basis om zichzelf te leren kennen en zich in sociale verbanden te kunnen bewegen. Er zijn aspecten aan sociale competenties die voorwaardelijk zijn voor burgerschap. Zo is het bijvoorbeeld gemakkelijker om aan discussies deel te nemen wanneer een burger in staat is om zijn of haar emoties te kennen. Er is duidelijk verwantschap tussen SEL en burgerschap, maar er zijn ook grote verschillen. Hessel Nieuwelink, lector Burgerschapsonderwijs aan de Hogeschool van Amsterdam, geeft die verschillen in de volgende tabel beknopt weer.

	SEL	Burgerschap
Sociaal-maatschappelijk niveau	Vooral gericht op microniveau	Vooral gericht op meso- en macroniveau
Gerichtheid	Nabije personen	Abstracte gemeenschappen en De Ander
Kennis	Kennis van jezelf en over je naaste	Kennis van samenleving, politiek en democratie
Houdingen en waarden	Lineair groeimodel	Multi interpreteerbare waarden, niet zonder meer sprake van groei
Samenwerking en conflict	Samenwerkingsgericht	Samenwerking en conflict beide essentieel
Doelstelling	Voegen in de samenleving	Voegen in de samenleving Vormen in de samenleving

Uit de tabel blijkt dat de focus van het onderwijsaanbod van het domein sociaal-emotionele ontwikkeling en dat van het domein burgerschap wezenlijk verschilt. De publicatie van Nieuwelink³ heeft ons heel goed geholpen bij het helder krijgen van de samenhang in ons onderwijsaanbod doordat hij duidelijk aangeeft waar burgerschap wel en geen betrekking op heeft en hoe het onderwijsaanbod samenhangt met andere domeinen van ons onderwijs. Zo legt hij uit dat SEL-programma's erop gericht zijn dat leerlingen zichzelf leren kennen en leren om te gaan met anderen in hun nabije omgeving. Burgerschapsprogramma's daarentegen zijn gericht op het leren begrijpen van samenlevingen en politiek, uiteenlopende perspectieven op maatschappelijke en politieke vraagstukken en de eigen positie daarbij. Ook het inleven in anderen gebeurt bij SEL voornamelijk in anderen die nabij en bekend zijn, bij burgerschap heeft dat vooral te maken met De Ander – mensen die ver weg zijn, onbekend zijn en/of heel anders. Een ander verschil is dat het bij SEL vooral gaat

² Van Overveld, K. (2017). Pg 20. SEL. Sociaal emotioneel leren als basis. Huizen: Uitgeverij Pica pg20.

³ Nieuwelink, H. Burgerschap en sociaal-emotioneel leren. Publicatie in opdracht van het project 'Burgerschap op de Basisschool', een samenwerking tussen de PO-Raad en Stichting School & Veiligheid.

over kennis van jezelf en kennis van de ander, terwijl het bij burgerschap gaat het over kennis van de samenleving, politiek en democratie. Verder is er bij SEL sprake van lineaire groei: leerlingen die zich pro-sociaal opstellen, een constructieve bijdrage leveren en ‘verantwoorde keuzes’ maken. Die lineaire groeibenadering past niet zomaar bij burgerschap. Bij burgerschap gaat het er toch ook over dat je leert nadenken over de keuzes die gemaakt kunnen worden, welke spanning tussen waarden daarbij ontstaat, hoe bepaalde keuzes bereikt zouden kunnen worden en welke voor- en nadelen kleven aan die keuze en bijbehorende handeling. SEL is vooral gericht op samenwerking terwijl burgerschap ook gaat over conflict. Tot slot laat hij zien dat SEL alleen gericht is op het voegen in de samenleving. Het vormen van de samenleving komt bij SEL niet naar voren. In een democratische samenleving is het ook van belang dat kinderen en jongeren leren dat zij de samenleving niet hoeven te accepteren zoals die is, maar dat zij die ook naar hun ideaal kunnen proberen vorm te geven.

4.2 Kerndoelen Burgerschap Voortgezet onderwijs onderbouw

In 2021 is de wet voor burgerschapsonderwijs aangepast, daarnaast is in augustus 2023 burgerschap opgenomen in de standaard Basisvaardigheden (OPO) van de onderwijsinspectie. Echter waren er nog geen kerndoelen geformuleerd voor burgerschap, hierdoor was het voor scholen niet duidelijk wat de leerlingen precies moeten leren. De Stichting Leerplan Ontwikkeling (SLO) heeft in opdracht van het ministerie kerndoelen ontwikkeld. De (concept)kerndoelen staan in onderstaande tabel beschreven.

Domein	Kerndoel V(S)O	Doelzin
A. Schoolcultuur	1. Schoolcultuur	De school zorgt voor een democratische cultuur.
B. Samenleving en democratie	2. Diversiteit	De leerling handelt respectvol vanuit kennis over een diverse samenleving.
	3. Democratische waarden	De leerling geeft aan hoe diens handelen verbonden is met democratische waarden.
	4. Maatschappelijke betrokkenheid	De leerling verkent verschillende mogelijkheden om bij te dragen aan de samenleving.
	5. Democratische betrokkenheid	De leerling verkent hoe die democratisch handelen binnen de democratische rechtsstaat kan vormgeven.
C. Maatschappelijke vraagstukken	6. Maatschappelijke vraagstukken	De leerling weegt af welke mogelijkheden die heeft om ten aanzien van maatschappelijke vraagstukken te handelen. ⁴

⁴ Kerndoelen Burgerschap SLO, maart 2024

4.3 Planmatig bevorderen van de sociale en maatschappelijke competenties

Onderbouw:

Methode: Kies2; uitgeverij Deviant

Het boek wordt 2 jaar gebruikt.

Komend schooljaar (2024-2025) starten we met deze methode. We splitsen de hoofdstukken over leerjaar 1 en leerjaar 2. Er worden vier thema's gebruikt in leerjaar 1 en vier thema's in leerjaar 2, zie onderstaande tabel.

Thema	Klas	
H1 Kiezen	1	
H2 Samenleving	1	
H3 Politiek		2
H4 Werken		2
H5 Veiligheid	1	
H6 Media	1	
H7 Geld		2
H8 Gezondheid seksualiteit		2

Bovenbouw:

Klas 3 en 4 maken geen gebruik van deze methode. De bovenbouw volgt wél de dag- of weekthema's. Denk hierbij aan week tegen pesten, week voor respect, paarse vrijdag ect. De andere onderdelen van burgerschap zijn met name verwerkt in de vakken Maatschappijleer, Maatschappijkunde, LOB, Stage, Economie, Dienstverlening en Producten.

4.4 Burgerschapsonderwijs in de overige leergebieden en vakken

Burgerschap, zo blijkt, is een integraal onderdeel van ons onderwijsprogramma. Op basis van onze inventarisatie zien we dat alle leergebieden of vakken iets aan burgerschap doen. Ze doen niet allemaal evenveel. De verschillen zijn inherent aan de verschillen tussen de domeinen en vakken. De vakken Maatschappijleer, geschiedenis en aardrijkskunde bijvoorbeeld hebben meer aandacht voor burgerschapsonderwijs dan de leergebieden Nederlandse taal en het vak wiskunde. Leergebieden en vakken verschillen ook in focus: het ene leergebied of vak richt zich meer op burgerschapskennis, het andere meer op burgerschapsvaardigheden of -houding. Onze inventarisatie leverde het volgende beeld op:

Leergebied/ Vak	Kennis	Vaardigheden	Houding
1. Maatschappijleer	++	+	++
2. Aardrijkskunde	+	+	+
3. Geschiedenis	+	+	+
4. Economie	+	+	+
5. Nederlands		+	+
6. Engels		+	+
7. Nask		+	+
8. Rekenen/Wiskunde		+	+
9. Informatica/digitale geletterdheid	+	+	+
10. Tekenen en Handvaardigheid/Kunstvakken		+	+

11. Dienstverlening en producten		+	+
12. Sport en beweging		+	+

We lichten de bijdrage van de leergebieden/vakken aan de burgerschapsdoelen op hoofdlijnen toe.⁵

Ad 1. Maatschappijleer

Het vak Maatschappijleer is een kernvak in het curriculum burgerschapsvorming. Alle leerlingen in leerjaar 3 volgen dit vak en doen in dit jaar examen. De inhoud van dit vak speelt een belangrijke rol in de burgerschapsvormende taak van het onderwijs. Het vak heeft een socialiserend karakter en draagt bij aan de maatschappelijke toerusting van leerlingen en de kennis van politieke en maatschappelijke instituties, de democratische spelregels en de pluriformiteit van de samenleving. Het (op een passend niveau) leren analyseren van maatschappelijke ontwikkelingen vanuit verschillende perspectieven of invalshoeken neemt een centrale plaats in. Leerlingen leren op basis van argumenten een standpunt innemen over maatschappelijke vraagstukken en ontwikkelingen. De actualiteit speelt zowel inductief als deductief een rol. Leerlingen hoeven geen nieuwsfeiten te leren; we leren ze actuele ontwikkelingen in perspectief te plaatsen en hierover hun eigen mening te formuleren/ te onderbouwen. Nieuws en andere invloeden van buiten het klaslokaal die via (sociale) media de lessen binnenkomen en de opvattingen van leerlingen daarover, spelen bij dit vak een belangrijke rol.

Ad 2. Aardrijkskunde

‘Kennismaken met de wereld om ons heen’ is een belangrijk doel bij aardrijkskunde. Om als (wereld)burger goed te kunnen functioneren, moet je iets van de wereld begrijpen (kennis), moet je een onderbouwde mening kunnen vormen (vaardigheid) en betrokkenheid zijn bij de samenleving (houding). De leerlingen leren de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving te vergelijken met die in omgevingen elders, in binnen- en buitenland. Ze leren hoe de samenleving is georganiseerd in EU, rijk, provincies, (waterschappen), gemeenten en over ruimtelijke ordening. Leerlingen ontwikkelen een geografisch wereldbeeld aan de hand van gebieden en met behulp van kaartvaardigheden. Bij aardrijkskunde komen belangrijke samenlevingsvraagstukken rondom leefbaarheid, duurzaamheid en veiligheid aan bod. Leerlingen leren dat lokale of nationale verschijnselen of gebeurtenissen veelal niet goed te begrijpen zijn zonder deze in verband te brengen met ontwikkelingen op Europese of mondiale schaal. Internationalisering is dan ook een belangrijk onderdeel binnen het vak aardrijkskunde; het draagt bij aan de bewustwording van hun standplaatsgebondenheid⁶.

Ad 3. Geschiedenis

Binnen de burgerschapsvorming speelt het vak geschiedenis een belangrijke rol. Leerlingen hebben historische kennis nodig om de wereld waarin zij leven beter te kunnen begrijpen. Historische kennis is nodig voor de identiteitsontwikkeling, de ontwikkeling van normen en waarden en de persoonsvorming. Bij het vak geschiedenis gaat het om het ontwikkelen een historisch wereldbeeld. Dat betekent dat ze kennis hebben van historische verschijnselen in delen van de wereld en van chronologie. Leerlingen leren hun wereldbeeld (over henzelf en de wereld), aan de hand van actuele onderwerpen, voortdurend ‘bij de tijd’ te brengen. Onze samenleving verandert sterk door

⁵ Bron: Handboek Burgerschapsonderwijs voor het voortgezet onderwijs

⁶ Standplaatsgebondenheid is het besef dat de eigen opvattingen beïnvloed worden door de tijd waarin je leeft, de plaats waar je woont, je leeftijd, sekse, maatschappelijke positie, godsdienst en politieke overtuiging.

globalisering en migratie. Juist dan is het belangrijk dat leerlingen leren dat hedendaagse verschijnselen ook historisch bepaald en tijdgebonden zijn. Ze leren daarbij oog te krijgen voor processen van verandering en continuïteit, voor bedoelde en onbedoelde gevolgen van het handelen van mensen en voor de verbindingen tussen mensen op nationaal, Europees en mondiaal niveau. Leerlingen kunnen door onderwijs over cultuur in heden en verleden leren dat we voorzichtig moeten zijn met generalisaties en oog moeten hebben voor het bijzondere en voor de specifieke historisch-culturele context waarin menselijk handelen plaatsvindt. Daarnaast leren leerlingen bij geschiedenis dat de werkelijkheid niet een onveranderbaar gegeven is, maar dat mensen daarop door hun keuzes en idealen een wezenlijke invloed kunnen uitoefenen.

Ad 4. Economie

Economieonderwijs geeft leerlingen inzicht in maatschappelijke processen en is daarnaast van belang als het gaat om het zelfstandig functioneren als burger in de samenleving. Het vak Economie biedt leerlingen de kennis en vaardigheden om economische keuzes te kunnen beschrijven, te analyseren en de wereld vanuit het economisch gezichtspunt te verklaren en draagt op die manier bij aan persoonlijke toerusting van leerlingen en de burgerschapsvorming.

Ad 5. Nederlands

Nederlandse taal in relatie tot burgerschap staat voor een belangrijk deel in dienst van de ontwikkeling van brede vaardigheden: de vaardigheden die leerlingen nodig hebben om te (kunnen) functioneren in de snel veranderende samenleving van de 21e eeuw. Brede vaardigheden spelen een rol bij alle vak- en leergebieden, zo ook bij de burgerschapsvorming.

Het vak Nederlands is een kernvak en verplicht voor alle leerlingen. Het vak speelt een belangrijke rol bij de doelgebieden van het onderwijs Kwalificatie en allocatie, Socialisatie en Persoonsvorming. Taal heeft onder meer een sociale functie. Het ontwikkelen van taalvaardigheid is voor leerlingen belangrijk omdat ze die nu en straks in de maatschappij hard nodig hebben. “Taal maakt je zelfredzaam en laat je groeien. Je taalgebruik draagt bij aan wie je bent en hoe je overkomt. Met taal geven leerlingen betekenis aan de wereld, zijn ze in verbinding met anderen en kunnen ze gevoelens, ervaringen, meningen en feiten onder woorden brengen en anderen begrijpen.”⁷ Met de leerlingen werken aan een hoog taalniveau is ook van invloed op de burgerschapskennis en houdingen zo blijkt uit onderzoek. Leerlingen met een hoog taalniveau of leerlingen die groeien in taalbeheersing, scoren bij deze onderdelen hoger.⁸

Ad 6. Engels

De moderne vreemde talen waaronder Engels beogen leerlingen talig toe te rusten voor een volwaardige participatie in een meertalige en interculturele samenleving. Talen zijn dragers van cultuur en dragen vanuit een sociaal en (intercultureel) perspectief bij aan de ontwikkeling van actief Europees en wereldburgerschap. Onder andere via teksten leren leerlingen zich inleven in mensen met een andere taal en cultuur. Door bewust te kiezen voor teksten waarin maatschappelijke thema's aan de orde komen, bieden wij burgerschapsvorming een gebruikscontext waarin talen toegepast kunnen worden.

⁷ Het leergebied Nederlands. Curriculum.nu. Oktober 2019. Pg 8

⁸ Eidhof. B. Influezing youth citizenship (2016)

Ad 7. Nask (natuurkunde, scheikunde, biologie, techniek)

Bij Nask leren onze leerlingen dat kennis en met name de toepassing van deze kennis nooit waardevrij is. Ook dit curriculum draagt bij aan de burgerschapsvorming. Het onderwijsprogramma is gericht op het ontwikkelen van kennis en (brede)vaardigheden met als doel dat leerlingen groeien naar positief-kritische, zelfstandige burgers en beroepsprofessionals. Leerlingen leren op een bij hen passend niveau natuurverschijnselen en technologieën kennen, begrijpen, verklaren, gebruiken en waarderen.

Ad 8. Rekenen/Wiskunde

Rekenen/wiskunde is een kernvak. Het vak is onderdeel van de maatschappelijke toerusting en van belang in de voorbereiding op de doorstroom naar vervolgoopleidingen. In die zin draagt ook wiskunde draagt bij aan de maatschappelijke vorming van leerlingen. Brede (burgerschaps)vaardigheden die leerlingen bij het vak rekenen/wiskunde expliciet op een bij hen passend niveau oefenen zijn: probleemoplossen, abstraheren, logisch redeneren, representeren en communiceren, modelleren, algoritmisch denken en gereedschappen gebruiken waaronder technologie.

Ad 9. Informatica/digitale geletterdheid

Het uiteindelijke doel van ons onderwijs is dat onze leerlingen op een bij hen passend niveau als burger kunnen functioneren in een digitale kennismaatschappij. Dat betekent dat zij digitaal geletterd moeten zijn. Digitale geletterdheid heeft, zo schreef Curriculum.nu in 2020, als doel “leerlingen op eigen kracht te leren functioneren in een samenleving waarin digitale technologie en media een belangrijke plaats hebben”. Om mee te kunnen doen in de samenleving is het van groot belang dat alle leerlingen beschikken over technologische kennis en vaardigheden. We gebruiken hiervoor de methode Schoolblocks in onze school. Digitale geletterdheid komt samen in de vier volgende zelfstandige vaardigheden:

ICT-basisvaardigheden;

Mediawijsheid;

Informatievaardigheden;

Computational thinking.

De Stichting LeerplanOntwikkeling (SLO) licht het belang van deze vier digitale vaardigheden voor het onderwijs als volgt toe.

1. ICT-basisvaardigheden

ICT-basisvaardigheden omvatten de kennis en vaardigheden die nodig zijn om de werking van computers en netwerken te begrijpen, om te kunnen omgaan met verschillende soorten technologieën en om de bediening, de mogelijkheden en de beperkingen van technologie te begrijpen. ICT-basisvaardigheden zijn de onderlegger voor het geheel van digitale geletterdheid. Om goed te kunnen functioneren in de huidige en toekomstige samenleving is het belangrijk dat leerlingen over voldoende basiskennis beschikken om de verschillende vormen van technologie te kunnen gebruiken.

2. Mediawijsheid

Mediawijsheid omvat ‘het geheel van kennis, vaardigheden en mentaliteit waarmee burgers zich bewust, kritisch en actief kunnen bewegen in een complexe, veranderlijke en fundamenteel gemedialiseerde wereld’. Om optimaal mee te kunnen doen in een samenleving vol media is

mediawijsheid onmisbaar. Het is belangrijk en steeds belangrijker dat mensen de mogelijkheden van nieuwe mediatoeepassingen weten te benutten - of juist weten te weerstaan. Om optimaal gebruik te kunnen maken van de mogelijkheden die media bieden, zowel in het onderwijs nu, als in de mediasamenleving van straks, hebben leerlingen mediawijsheid nodig.

3. Informatievaardigheden

Bij deze vaardigheden gaat het om het kunnen formuleren en analyseren van informatie uit bronnen, het op basis hiervan kritisch en systematisch zoeken, selecteren, verwerken, gebruiken en verwijzen van relevante informatie en deze op bruikbaarheid en betrouwbaarheid beoordelen en evalueren. In de context van 21e-eeuwse vaardigheden gaat het hierbij vaak om digitale bronnen.

Door het digitaliseren van bronnen en de steeds betere infrastructuur van internet kan iedereen wereldwijd snel informatie publiceren. De hoeveelheid digitaal beschikbare informatie neemt exponentieel toe. In deze context wordt moeilijker om te bepalen welke informatie betrouwbaar is. Het is van belang dat wij onze leerlingen op school vertrouwd maken met informatievaardigheden.

4. Computational thinking

Computational thinking is het procesmatig (her)formuleren van problemen op een zodanige manier dat het mogelijk wordt om met computertechnologie het probleem op te lossen.

Computertechnologie gebruiken bij het zoeken naar oplossingen betekent inzicht krijgen in algoritmes (een reeks instructies om vanaf een beginpunt een bepaald doel te bereiken) en procedures (een verzameling activiteiten die in een bepaalde volgorde moet worden uitgevoerd) Ons leven en onze maatschappij zijn op allerlei manieren doordrongen door technologie. We leven in een 'technologische cultuur.' De burgerschapskant van dit vak heeft alles te maken met de wijze waarop we leerlingen daarop voorbereiden.

Ad 10. Kunstvakken

Bij beeldende vorming leren leerlingen kijken, luisteren, communiceren en samenwerken. Deze vakken kunnen eraan bijdragen dat leerlingen zich in een ander leren verplaatsen en over hun grenzen heen kijken. Dat kan de bereidheid en het vermogen vergroten om deel uit te maken van de gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren.

Ad 11. Dienstverlening en producten

Het profiel Dienstverlening & Producten is een breed, beroepsoriënterend profiel en onder meer gericht op een goede voorbereiding op het middelbaar beroepsonderwijs. De leerlingen werken binnen dit profiel met de digitale onderwijsmethode Dubbelklik. Binnen de modules van Dubbelklik is veel aandacht voor de ontwikkeling van de digitale vaardigheden en de overige 21ste eeuwse vaardigheden zoals 'onderzoek doen', 'kritische denken', 'samenwerken', 'probleem oplossen' en 'communiceren', en 'presenteren'.

Ad 12. Beweging en sport

Met elkaar leven we belangrijke waarden voor. Dan gaat het ook altijd om het omgaan met verschillen, omgaan met elkaar, omgaan met winnen en verliezen, elkaar helpen. Bij spel, beweging en sport ontwikkelen leerlingen vaardigheden die deze houding stimuleert.

4.5 Burgerschap als integraal onderdeel van de schoolcultuur

De schoolcultuur wordt in belangrijke mate bepaald door de dagelijkse interactie tussen leraren en leerlingen. Internationaal onderzoek - zo stelt de Memorie van Toelichting bij het wetsvoorstel - toont aan dat de houding en het handelen van leraren de sleutel blijken te zijn in de overdracht van waarden, vaardigheden en attitude. "Leraren dagen leerlingen uit om in gesprek te gaan, waarmee vaardigheden en houdingen worden ontwikkeld die van belang zijn voor burgerschap. Zij vervullen hiermee een voorbeeldrol en functioneren als rolmodel. Leren functioneren in een democratische samenleving vindt niet alleen mondeling en formeel plaats maar ook informeel en impliciet, door zaken als schoolbeleid, de bejegening van leerlingen en de onderlinge omgang tussen de betrokkenen bij het onderwijs (leraren, bestuurders, ondersteuners en vrijwilligers)."

Burgerschapsonderwijs is een integraal onderdeel van onze organisatie- en schoolcultuur. In zowel ons Strategisch Beleidsplan als het Veiligheidsplan van Stichting Oosterwijs staat "Cement van onze organisatie is de organisatiecultuur, de sfeer waarbinnen we met elkaar leven, leren en werken. De organisatiecultuur is mede bepalend voor de schoolcultuur en het pedagogisch-didactisch leerklimaat op de afzonderlijke scholen. Belangrijke waarden die we daarin uitdragen zijn: respect voor elkaar, respect voor de omgeving waarin wij ons bevinden, gelijkwaardigheid, wederzijds begrip en verdraagzaamheid, autonomie en verantwoordelijkheidsbesef, ruimte om jezelf te zijn en anderen die ruimte ook gunnen, rekening houden met anderen." ... "Door elkaar aan te spreken op gewenst gedrag, te mogen oefenen en leren, blijven we alert. We streven met elkaar naar een professionele omgangscultuur waarin de basiswaarden van onze samenleving richtsnoer zijn."

Dit impliceert dat we "doelgericht streven naar een open klimaat waarin gevoelige onderwerpen als inclusie, discriminatie, polarisatie, seksueel integer gedrag, sociale media en pesten, besproken kunnen worden. "Belangrijke bouwstenen die daaraan preventief bijdragen zijn de Gedragsverwachtingen voor leerlingen en de Gedragscode voor medewerkers."

Ook de aangescherpte burgerschapsbepaling benadrukt de functie van de school als oefenplaats voor burgerschap. Onze school is een samenleving in het klein. Het is naast de plaats waar cognitief geleerd wordt, ook een 'oefenplaats' voor goed burgerschap. In de klas, op het schoolplein, in de aula, worden leerlingen geconfronteerd met processen, gedragingen en gebeurtenissen die ook voorkomen in de 'echte' samenleving zoals meningsverschillen, ruzies, pestgedrag, geweld, groepsvorming, sympathie, samenwerking, inspraak en tolerantie. Burgerschap krijgt dus niet alleen methodisch aandacht. Vaardigheden en kennis die bij burgerschapsvorming aan de orde zijn, zijn geïntegreerd en verankerd in het hele onderwijs en de pedagogische aanpak. Door als schoolteam zelf het goede voorbeeld te geven en te zorgen voor een schoolcultuur die in overeenstemming is met onze basiswaarden en de universeel aanvaarde mensenrechten, bieden wij onze jongeren een respectvolle en veilige oefenplaats.

4.6 Activiteiten in het kader van burgerschap

De scholen stellen jaarlijks een activiteitenrooster Burgerschap op. In dit rooster staan activiteiten waarmee we onze leerlingen actief kennis laten maken met de wereld rondom de school, met de samenleving en met werelden waarmee ze niet bekend zijn. Het gaat om activiteiten als:

- Meedoen met de 'Dag van de duurzaamheid', afval opruimen in de buurt.

- Prinsjesdag ‘Koning voor een dag’.
- Week tegen het pesten met thema’s of spel rond ‘vooroordelen’, ‘een geintje moet toch kunnen’ ‘complimenten spel’.
- Week van de mediawijsheid: ‘nepnieuws of niet?’, invloed van social media.
- Dag van de kinderrechten.
- Bezoek aan de Gevangendoor, monument in Vught, Airborne Museum.
- Paarse vrijdag.
- Gastspreekers en ervaringsdeskundigen op terreinen als criminaliteit, verslaving.
- Bezoeken aan zorginstellingen.
- Meedoen met vrijwilligersdag.
- PM.

Schooljaar 2024-2025 wordt er een nieuwe werkgroep opgestart die deze activiteiten opnieuw vorm gaan geven en gaan opzetten.

Daarnaast stimuleren we de initiatieven en activiteiten die vanuit leerlingen komen. Op alle locaties functioneert een leerlingenraad. De leerlingenraad denkt mee en overlegt mee over zaken die belangrijk zijn voor de leerlingen en brengt daarover een advies uit aan de directie van de school. In de leerlingenraad leren onze leerlingen om te luisteren naar elkaar en om hun mening te vormen en te formuleren. De leerlingenraad bestaat uit leerlingen die door hun klas als hun vertegenwoordiger zijn gekozen.

4.7 Tot slot

Bovenstaande inventarisatie geeft waarschijnlijk geen volledig beeld. Wel denken we met het beeld dat we hebben geschetst een goede duiding is van de manier waarop we binnen Stichting Oosterwijs burgerschapsdoelen samenhangend in het curriculum hebben gepositioneerd.

5 De zorg voor kwaliteit van burgerschapsonderwijs

We gebruiken bij de evaluatie van de burgerschapscompetenties verschillende instrumenten. We noemen:

- 1 Twee keer per schooljaar volgen we de voortgang van leerlingen op het gebied van het sociaal emotioneel leren (SEL). Dat doen we met de SCOL. De resultaten bieden inhoudelijke aanknopingspunten voor de doelen in het groepsplan en het OPP van leerlingen. Voor een beschrijving van onze werkwijze verwijzen we naar onze Katern 'Sturen op onderwijskwaliteit' en 'Ons stelsel van kwaliteitszorg'. Door uitsluitend de sociaal-emotionele vaardigheden systematisch en planmatig te volgen, doen we de brede reikwijdte van het concept burgerschap, tekort. Om de effectiviteit van ons burgerschapsonderwijs vast te stellen en daar waar nodig te verbeteren, doen we dus meer.
- 2 We zetten jaarlijks in de leerjaren 1 t/m 3 het instrument Burgerschap Meten in. Dit instrument meet de burgerschapscompetenties van leerlingen op de aspecten: kennis, houding en vaardigheden. Leerlingen vullen een vragenlijst in met antwoordmogelijkheden gelinkt aan sociale taken, de basiswaarden en het schoolklimaat. Met Burgerschap meten kunnen we de burgerschapscompetenties uitsluitend op groeps- en schoolniveau in kaart brengen. De uitkomsten zijn onderdeel van ons kwaliteitszorgsystematiek.
- 3 De burgerschapskennis van leerlingen toetsen we via de methodegebonden toetsen van geschiedenis en maatschappijleer. De uitkomsten van de toetsen gebruiken we met name formatief.
- 4 Via observaties kunnen we afleiden in welke mate leerlingen bepaalde vaardigheden beheersen, variërend van luisteren en perspectief innemen tot compromissen sluiten, standpunten onderbouwen en overtuigen. De observaties genereren niet alleen informatie over het niveau van de leerlingen, ze zijn ook educatief. Leerlingen leren er iets van! Signalerende reacties van leerlingen op bijvoorbeeld maatschappelijke gebeurtenissen en opvallende bevindingen vanuit de lessen, leggen leraren voor feedback voor aan collega's.
- 5 Bij burgerschapsonderwijs spelen vaak morele kwesties die een pedagogisch-didactisch benadering vragen. Bij morele kwesties is er geen enkelvoudig goed antwoord, maar zijn er verschillende relevante en goede antwoorden mogelijk. Het is aan de leraren leerlingen te laten nadenken over die verschillende antwoorden en hen de (intellectuele) instrumenten te bieden om zelf te bedenken wat zij een wenselijk antwoord vinden. Het thema Burgerschapsonderwijs staat dan ook regelmatig op de agenda van de teamgadering. Het is van belang dat schoolteam en schoolleiding met elkaar goed (blijven) nadenken over dat wat zij op het terrein van burgerschap willen bereiken. In de notulen van de teamvergadering is traceerbaar welke onderwerpen aan de orde zijn geweest en zo nodig 'wat daarover is besloten'.

Bijlage 1 Verantwoording kerndoelen burgerschap Sonnewijser Oss onderbouw

Kerndoel 1 Schoolcultuur

Doelzin: De school zorgt voor een democratische cultuur.

Hierbij gaat het om:	Terug te vinden in:
▪ zorgen voor een veilige schoolomgeving met aandacht voor diversiteit en inclusie; ▪ aanbieden van activiteiten die de betekenis van democratische waarden laten zien; ▪ stimuleren van kritische denkvaardigheden, morele en ethische oordeelsvorming en het offline en online respectvol communiceren daarover; ▪ samen met leerlingen vormgeven van een democratische cultuur; ▪ aandacht besteden aan actualiteit en maatschappelijke vraagstukken in samenhang met verschillende leergebieden.	▪ organiseren van themadagen, projectweken, excursies of gastlessen door de werkgroep; ▪ leerlingenraad; ▪ stages (vanaf leerjaar 1 t/m 4 ▪ klankbordgroep (ouderbetrokkenheid). Met de werkgroep Burgerschap wordt komend schooljaar bekeken hoe dit allemaal terug gaat komen in de organisatie. In schooljaar 2024-2025 wordt hiermee een start gemaakt. Te denken valt aan: • betrekken van de leerling bij het inrichten van de mediatheek; • organiseren van samenwerkingsverbanden met lokale of regionale maatschappelijke organisaties; • stimuleren van ouderbetrokkenheid bij de school; • faciliteren van verschillende vormen van leerlingenparticipatie, zoals leerlingenraden, een referendum, klankbordgroep, betrokkenheid bij aannemebeleid, organisatie van schoolfeesten; • organiseren van themadagen, projectweken, excursies of gastlessen over diversiteit, democratische waarden, de werking van de democratische rechtsstaat of maatschappelijke vraagstukken.

Kerndoel 2 Diversiteit

Doelzin: De leerling handelt respectvol vanuit kennis over een diverse samenleving.

Hierbij gaat het om:	Terug te vinden in:
▪ kennis over hoe de grondwet diversiteit in geloofs- en levensovertuiging, politieke voorkeur, afkomst, gender, seksuele oriëntatie en beperkingen beschermt;	Met de werkgroep Burgerschap wordt komend schooljaar bekeken hoe dit allemaal terug gaat komen in de organisatie. In schooljaar 2024-

- kennis over hoe de grondwet discriminatie en racisme afwijst;
- reflecteren op het eigen gedrag in situaties die discriminerend of stereotyperend zijn;
- verkennen van en reflecteren op de eigen offline en online identiteit in relatie tot anderen;
- in gedrag rekening houden met ervaringen en perspectieven van anderen.

2025 wordt hiermee een start gemaakt. Te denken valt aan:

- interviewen van familieleden van verschillende generaties over afkomst, gewoonten;
- deelnemen aan uitwisselingen met leerlingen van andere scholen met aandacht voor culturele diversiteit;
- onderzoeken van voorbeelden van situaties in heden en verleden, hier of elders, waarin de rechten van diverse groepen niet worden of werden beschermd;
- dialoog voeren over vooroordelen en discriminatie, bijvoorbeeld in digitale technologie en -media;
- bedenken van interculturele dilemma's en cultuurverschillen bij moderne vreemde talen en hoe daarmee om te gaan;
- discussies over controversiële onderwerpen;
- meehelpen organiseren van themadagen over diversiteit.

Kerdoel 3 democratische waarden

Doelzin: De leerling geeft aan hoe diens handelen verbonden is met democratische waarden.

Hierbij gaat het om:	Terug te vinden in:
▪ kennis over de ontwikkeling en de betekenis van de democratische waarden vrijheid, gelijkheid en solidariteit; ▪ kennis over het belang van de grondwet, kinder- en mensenrechten en internationale verdragen ter bescherming van vrijheid, gelijkheid en solidariteit; ▪ onderzoeken van de grenzen aan vrijheid, gelijkheid en solidariteit op individueel, collectief en planetair niveau; ▪ bevragen van morele en ethische perspectieven op rechtvaardigheid en verantwoordelijkheid; ▪ reflecteren op de effecten van het eigen handelen op de omgeving en het welzijn van anderen, nu en in de toekomst.	Met de werkgroep Burgerschap wordt komend schooljaar bekeken hoe dit allemaal terug gaat komen in de organisatie. In schooljaar 2024-2025 wordt hiermee een start gemaakt. Te denken valt aan: • vanuit morele en ethische kaders, zoals deugdenethiek, plichtethiek, gevolgenethiek en zorgethiek, de waarde solidariteit verkennen; • maken van een film over waarom AI rechten zou moeten hebben binnen een democratie; • in gesprek met gastsprekers bij wie vrijheid in het geding is geweest; • onderzoeken van situaties in heden en verleden, hier of elders, waarin de rechtsstaat tekort schiet of schoot; • verbinden van online en offline omgangsvormen op school met democratische waarden; • script schrijven voor een theaterstuk of musical gerelateerd aan de democratische waarden.

Kerdoel 4 Maatschappelijke betrokkenheid

Doelzin: De leerling verkent verschillende mogelijkheden om bij te dragen aan de samenleving.

Hierbij gaat het om:	Terug te vinden in:
▪ kennis over taken, rollen, rechten en plichten van burgers in de samenleving;▪ onderzoeken welke middelen kunnen worden ingezet om individueel en collectief bij te dragen aan maatschappelijke veranderingen;▪ onderzoeken van de rol en betekenis van maatschappelijke initiatieven, bewegingen en organisaties;▪ benoemen en waarderen van de eigen bijdrage aan de samenleving in dagelijkse situaties;▪ afwegingen maken van de eigen mogelijkheden om maatschappelijke betrokkenheid vorm te geven.	Met de werkgroep Burgerschap wordt komend schooljaar bekeken hoe dit allemaal terug gaat komen in de organisatie. In schooljaar 2024-2025 wordt hiermee een start gemaakt. Te denken valt aan: • opstellen van scenario's voor verbetering van de eigen omgeving;• reflecteren op de eigen bijdrage aan een maatschappelijk doel;• bijdragen aan het organiseren van maatschappelijke activiteiten binnen of buiten de context van school;• doelgericht inzetten van digitale media om maatschappelijke misstanden onder de aandacht te brengen;• uitvoeren van en reflecteren op een maatschappelijke stage of maatschappelijke diensttijd.

Kerdoel 5 Democratische betrokkenheid

Doelzin: De leerling verkent hoe die democratisch handelen binnen de democratische rechtsstaat kan vormgeven.

Hierbij gaat het om:	Terug te vinden in:
▪ uitleggen hoe in een democratische rechtsstaat macht en invloed over parlement, regering en onafhankelijke rechtsspraak zijn verdeeld;▪ vergelijken en beoordelen van verschillende vormen van inspraak en besluitvorming in de samenleving;▪ communiceren op een respectvolle wijze;▪ leren omgaan met de wensen en de stem van de minderheid in besluitvormingsprocessen;▪ reflecteren op proces en uitkomsten van inspraak en besluitvorming in de schoolomgeving.	• samen klassenregels opstellen; Met de werkgroep Burgerschap wordt komend schooljaar bekeken hoe dit allemaal terug gaat komen in de organisatie. In schooljaar 2024-2025 wordt hiermee een start gemaakt. Te denken valt aan: • deelnemen aan excursies die de werking van de democratische rechtsstaat zichtbaar maken, zoals een bezoek aan het gemeentehuis, de Tweede Kamer en een rechtbank;• organiseren van scholierenverkiezingen;• deelnemen aan educatieve simulaties over bestuur en besluitvorming;• digitale polls inzetten voor standpuntbepaling.• mede organiseren van een schooldebat over vraagstukken die in de school spelen.

Kerdoel 6 Maatschappelijke vraagstukken

Doelzin: De leerling weegt af welke mogelijkheden die heeft om ten aanzien van maatschappelijke vraagstukken te handelen.

Hierbij gaat het om:	Terug te vinden in:
▪ analyseren welke belangen en perspectieven een rol spelen binnen actuele, maatschappelijke en planetaire vraagstukken;▪ uitdrukken van persoonlijke idealen en opvattingen;▪ reflecteren hoe de eigen identiteit en waarden het handelen kunnen beïnvloeden;▪ verkennen welke individuele en collectieve bijdragen aan oplossingen mogelijk zijn.	Met de werkgroep Burgerschap wordt komend schooljaar bekeken hoe dit allemaal terug gaat komen in de organisatie. In schooljaar 2024-2025 wordt hiermee een start gemaakt. Te denken valt aan: • een praktisch uitvoerbare oplossing bedenken voor een maatschappelijk vraagstuk dat binnen de eigen regio speelt en deze oplossing aanbieden aan een gemeente of provincie;• onderzoeken en vormgeven van kunstuitingen over maatschappelijke misstanden;• onderzoeken wat de impact is van je persoonlijke leefstijl op de planeet;• achterhalen van verschillende perspectieven op vraagstukken aan de hand van brononderzoek;• houden van een eenvoudig betoog over een maatschappelijk vraagstuk na het lezen of beluisteren van teksten, of het bekijken van een film of documentaire over dit onderwerp;• verschillen in de wereld verkennen met wiskunde en digitale media, bijvoorbeeld verschillen in inkomen, bevolkingsdichtheid en klimaat;• inzetten van scenariodenken als middel om tot een mogelijke oplossing van een maatschappelijk of planetair vraagstuk te komen;• tijdens een snuffelstage of bedrijfsbezoek onderzoeken in hoeverre er rekening wordt gehouden met maatschappelijke en planetaire belangen.

Bijlage 2 Burgerschap leergebied overstijgend

Naast de doelen van burgerschap werken zowel de onderbouw als de bovenbouw aan de leergebied overstijgende lesdoelen. Deze doelen staan centraal in de lesdagen die de leerlingen volgen op onze school. Bij de lessen burgerschap komen naast de thema's van de methode en de themaweken de onderstaande doelen spelenderwijs terug.

Zowel groepsmatig als individueel is een leerling bezig met zijn positie in de maatschappij.
 “Wie ben ik, wat kan ik, wie en ik in de klas, wie ben ik binnen de woonsituatie, wie ben ik buiten de klas en woonsituatie. Wat wil ik, wat kan ik, wat heb ik nodig.”

Burgerschap is meer dan één lesuur in de week. Onderstaande leerdoelen komen terug in diverse lessen: opstart van de dag, mentoruur, theorie- en praktijklessen, stages, LOB, pauzes en andere sociale situaties.

VSO Kerndoel LO 5	De leerling leert zich redzaam en weerbaar te gedragen bij de uitvoering van dagelijkse activiteiten.
VSO kerndoel LO 6	De leerling leert op doelgerichte, planmatige en methodische wijze taken en activiteiten uit te voeren.
VSO kerndoel LO 7	De leerling leert samen te werken aan een taak of activiteit.
VSO kerndoel LO 8	De leerling leert op adequate wijze om te gaan met eigen gevoelens en wensen.
VSO kerndoel LO 9	De leerling leert respectvol en verantwoordelijk om te gaan met anderen.
VSO kerndoel LO 10	De leerling leert zicht op de eigen voorkeuren, interesses en toekomstwensen op het gebied van werken, wonen, vrije tijd en burgerschap.
VSO kerndoel LO 11	De leerling leert afwegingen en keuzes te maken die leiden tot een passend persoonlijk toekomstperspectief, met realiseerbare mogelijkheden en kansen.
VSO kerndoel LO 1	De leerling ontwikkelt een open en flexibele houding ten opzichte van de wereld om hem heen, mede in het kader van een leven lang leren.
VSO kerndoel LO 2	De leerling leert doelgericht en planmatig te leren en daarbij strategieën te gebruiken.
VSO kerndoel LO 3	De leerling leert verschillende soorten informatie te zoeken, te beoordelen en te gebruiken.
VSO kerndoel LO 4	De leerling leert op basis van feiten een mening te vormen, deze adequaat te uiten en respectvol om te gaan met andere meningen. ⁹

Bijlage 3 Verantwoording burgerschap Sonnewijser Oss bovenbouw

3.1 Doelen van economie met burgerschap

Economie Hoofdstuk	Paragraaf	Lesdoel
1 Inkomen en welvaart	1.1 Wat heb je te besteden?	Je leert wat voor verschillende soorten inkomens er zijn

⁹ SLO: Kerndoelen: vervolgonderwijs (voortgezet speciaal onderwijs) - Leergebied overstijgende vaardigheden

		Je leert waardoor je koopgedrag kan veranderen
		Je leert waarom bepaalde doelgroepen belangrijk zijn
		Je leert dat jouw aankopen gevolgen hebben voor anderen en het milieu
	1.2 Niet ieder inkomen is hetzelfde	Je leert wat het verschil is tussen bruto, netto en besteedbaar inkomen
		Je leert hoe je een stijging of daling berekent met een groeifactor
		Je leert wat oorzaken kunnen zijn van inkomensverschillen
		Je leert hoe je uit een grafiek de inkomensverschillen kunt aflezen
	1.3 Wil je welvaart of welzijn?	Je leert waarom het nodig is om prioriteiten te stellen
		Je leert wat het betekent dat de meeste goederen schaars zijn
		Je leert wat het verschil is tussen welvaart en welzijn
		Je leert hoe je prijsveranderingen in procenten en met indexcijfers kunt laten zien
	1.4 Help, de prijzen stijgen!	Je leert wat oorzaken van inflatie zijn
		Je leert hoe je het cpi en de inflatie berekent
		Je leert wat gevolgen van inflatie zijn
		Je leert hoe lonen en prijzen elkaar beïnvloeden
2 Geld genoeg?	2.1 Hoe geef jij je geld uit?	Je leert welke verschillende soorten uitgaven er zijn
		Je leert hoe je een budgetplan opstelt
		Je leert hoe je een reservering berekent
		Je leert welke gevolgen jouw bestedingen hebben voor anderen
	2.2 Ga je sparen of beleggen?	Je leert welke redenen er zijn om te sparen
		Je leert hoe je enkelvoudige rente berekent
		Je leert hoe je samengestelde rente berekent
		Je leert wat het gevolg van inflatie is voor je spaargeld
		Je leert wat de kenmerken zijn van beleggen
	2.3 Wie leent, maakt schulden	Je leert waarom mensen lenen en waarop je moet letten als je geld leent
		Je leert hoe je de kosten van een lening berekent
		Je leert wat voor leningen een bank verstrekt
		Je leert hoe een leverancier krediet kan geven
		Je leert wat het bijzondere is van een hypothecaire lening
	2.4 Geld moet rollen!	Je leert op welke manieren je geld gebruikt

		Je leert hoe banken bemiddelen bij vraag naar en aanbod van geld
		Je leert hoe de hoogte van de rente bepaald wordt
		Je leert hoe banken geld verdienen
3 Ben jij ondernemend?	3.1 Wat zijn de kosten?	Je leert welke productiefactoren bedrijven gebruiken om waarde toe te voegen
		Je leert wat het verschil is tussen vaste en variabele kosten
		Je leert hoe je de kostprijs van een product berekent
		Je leert hoe je de consumentenprijs berekent
	3.2 Wat levert het op?	Je leert hoe je de omzet, de brutowinst en het nettoresultaat berekent
		Je leert waarom een hoge arbeidsproductiviteit belangrijk is
		Je leert wat de productiecapaciteit van een bedrijf bepaalt
		Je leert wat het belang is van maatschappelijk verantwoord ondernemen
	3.3 Vraag en aanbod	Je leert hoe je in een grafiek de evenwichtsprijs en evenwichtshoeveelheid afleest en tekent
		Je leert waardoor de vraag- en aanbodlijn kunnen verschuiven
		Je leert waarom er bij minimum- of maximumprijzen geen evenwicht op de markt ontstaat
		Je leert wanneer een markt transparant is
	3.4 Macht op de markt?	Je leert hoe producenten hun marktaandeel proberen te vergroten
		Je leert wat een monopolie is
		Je leert wat de verschillen zijn tussen volkomen concurrentie en monopolistische concurrentie
		Je leert wat een oligopolie is
		Je leert wat een kartel is
4 Werk aan de winkel!	4.1 Sta je sterk in je werk?	Je leert hoe werknemers beschermd worden
		Je leert waardoor vrouwen economisch minder zelfstandig zijn dan mannen
		Je leert welke groepen mensen belemmeringen ervaren bij hun werk
		Je leert wat voor arbeidsmotieven er zijn en wat het belang is van onbetaalde arbeid
	4.2 Waar kun je werken?	Je leert wat het verschil is tussen een vaste en een flexibele baan
		Je leert verschillen tussen werken als zelfstandige en werken in loondienst
		Je leert wat de kenmerken zijn van een eenmanszaak en een vof
		Je leert wat de kenmerken van een bv en een nv zijn

		Je leert wat een stichting is
	4.3 Kun je aan het werk?	Je leert in welke productiesectoren je kunt werken
		Je leert wat vraag naar arbeid en aanbod van arbeid is
		Je leert hoe de arbeidsmarkt werkt
		Je leert wanneer je meegeteld wordt in de werkloosheidscijfers
	4.4 Werk voor iedereen?	Je leert waarom werkloosheid een probleem is
		Je leert hoe conjuncturele werkloosheid bestreden kan worden
		Je leert hoe structurele werkloosheid kan verminderen
		Je leert welke andere soorten werkloosheid er zijn
5 Hoe werkt de overheid?	5.1 Overheid, burgers en bedrijven	Je leert wat collectieve goederen zijn en wat de collectieve sector is
		Je leert over de particuliere sector en marktwerking
		Je leert wat voor- en nadelen zijn van privatisering
		Je leert op welke manier de overheid het gedrag van burgers beïnvloedt
	5.2 De overheid en de economie	Je leert het verschil tussen een planeconomie en een vrije markteconomie
		Je leert wat een sociale markteconomie is
		Je leert door welke instellingen de overheid geadviseerd wordt
		Je leert welk gevolg economische groei voor burgers en de overheid heeft
		Je leert hoe de overheid tijdens een recessie de economie kan stimuleren
	5.3 Zijn wij sociaal?	Je leert wat het solidariteitsbeginsel is
		Je leert wat sociale verzekeringen, volksverzekeringen en werknemersverzekeringen zijn
		Je leert waaruit de sociale zekerheid bestaat
		Je leert waarom Nederland een verzorgingsstaat wordt genoemd
	5.4 Geld genoeg?	Je leert hoe de overheid de inkomsten en uitgaven onder controle houdt
		Je leert hoe je snel van miljarden naar miljoenen en van miljoenen naar miljarden rekent
		Je leert hoe de rijksoverheid aan inkomsten komt
		Je leert wat voor inkomsten de gemeente heeft
6 Iedereen betaalt belasting	6.1 Je inkomen wordt belast	Je leert waarom loonheffing wordt ingehouden
		Je leert wat inkomstenbelasting is

		Je leert wat belastbaar inkomen, eigenwoningforfait en bijtelling is
		Je leert wat aftrekposten zijn
		Je leert hoe je het belastbaar inkomen berekent
	6.2 Hoeveel belasting betaal je?	Je leert hoe je in box 1 de belasting berekent met behulp van het schijventarief
		Je leert dat we in Nederland een progressief belastingtarief hebben
		Je leert hoe je de vermogensrendementsheffing berekent
		Je leert wat de heffingskorting is
	6.3 Eerlijk zullen we alles delen?	Je leert hoe de overheid zorgt voor herverdeling van de inkomens
		Je leert welke gevolgen vergrijzing heeft voor de AOW
		Je leert wanneer er sprake is van nivellering of denivellering
	6.4 Iedereen betaalt mee	Je leert wat het draagkrachtbeginsel inhoudt
		Je leert welke belasting uitgaat van het profijtbeginsel
		Je leert dat belastingontduiking problemen veroorzaakt
7 Nederland en het buitenland	7.1 Nederland handelsland	Je leert waarom export belangrijk is voor ons land
		Je leert waarom import belangrijk is voor ons land
		Je leert of we een overschot of tekort op de betalingsbalans hebben
		Je leert op welke manier de wisselkoers van invloed is op de export en import
	7.2 Kunnen we vrij handelen?	Je leert welk voordeel landen hebben bij handel met het buitenland
		Je leert welke nadelen buitenlandse handel voor een land kan hebben
		Je leert welke maatregelen landen nemen als ze hun eigen economie willen beschermen
		Je leert wat de rol is van de WTO in de internationale handel
	7.3 Nederland en de EU	Je leert waarom de Europese Unie belangrijk is voor ons land
		Je leert hoe de EU voor meer concurrentie zorgt tussen bedrijven in de lidstaten
		Je leert wat de EMU en de euro met elkaar te maken hebben
		Je leert hoe de Europese Centrale Bank invloed op ons koopgedrag heeft

	7.4 De wereld wordt kleiner	Je leert waardoor globalisering steeds meer toeneemt
		Je leert wat een handelsverdrag is en wat de voordelen ervan zijn
		Je leert hoe een land (nog) beter kan concurreren met andere landen
		Je leert wat de nadelen zijn van toenemende vrije wereldhandel
8 Ontwikkelingslanden	8.1 Verschillen in welvaart	Je leert hoe de welvaart van een land meestal wordt berekend
		Je leert wat nog meer van invloed is op de welvaart van een land
		Je leert hoe je de inkomensverdeling van landen kunt vergelijken
		Je leert waarom er bij armoede vaak sprake is van een vicieuze cirkel
	8.2 Wat is een ontwikkelingsland?	Je leert welke kenmerken ontwikkelingslanden hebben
		Je leert waarom de waarde van de productie in een ontwikkelingsland vaak laag is
		Je leert wat de oorzaken van onderontwikkeling zijn
		Je leert wat ruilvoet is en wanneer die verbetert of verslechtert
	8.3 Hoe boekt een land vooruitgang?	Je leert waarom noodhulp soms noodzakelijk is
		Je leert welke hulp er nodig is voor economische groei in een ontwikkelingsland
		Je leert welke mogelijkheden ontwikkelingslanden hebben om geld te lenen
		Je leert hoe ontwikkelingslanden meer zekerheid krijgen over de exportinkomsten
	8.4 Hoe dragen we ons steentje bij?	Je leert welke instellingen er zoal zijn die ontwikkelingslanden helpen
		Je leert hoe Nederlandse bedrijven voordeel kunnen hebben van ontwikkelingshulp
		Je leert wat voor gevolgen de productie door bedrijven kan hebben voor arme landen
		Je leert wat de invloed van jouw koopgedrag is op de situatie in ontwikkelingslanden

3.2 Doelen van maatschappijleer met burgerschap

Algemeen

In dit leergebied staat de persoonlijke betrokkenheid van leerlingen centraal: bij zichzelf en bij ontwikkelingen in de wereld, in het verleden en in de maatschappij om hem heen. Leerlingen

moeten immers in de toekomst standpunten bepalen en beslissingen nemen over zaken van persoonlijk en van algemeen belang. Het gaat daarom niet alleen om het begrijpen van verschijnselen in de actuele maatschappelijke werkelijkheid (hoe zit het?), maar ook om het waarderen en beoordelen daarvan (wat vind ik ervan?). Leerlingen in de leeftijd van 12 tot 14 jaar breiden hun leefwereld uit, evenals hun persoonlijke betrokkenheid daarbij. Ze doen dat in een wereld die complex is en voortdurend in verandering. Het leergebied Mens en maatschappij is erop gericht een kader op te bouwen om die wereld beter te begrijpen. Het leergebied sluit daarbij aan bij de kerndoelen Mens en samenleving, Ruimte en Tijd van het leergebied Oriëntatie op jezelf en de wereld, in het primair (speciaal) onderwijs. Het ruimtelijk perspectief biedt een kader door het besef deel uit te maken van gebieden op verschillende schaal: de directe eigen omgeving, Nederland, Europa en de wereld. Het tijdsperspectief helpt de veranderende wereld te begrijpen vanuit een chronologische samenhang. Het maatschappelijk en economisch perspectief doen dat vanuit het gezichtspunt van de burger als producent en consument, en als deelnemer aan de 'civil society'. Verwondering over zowel het andere als het eigene is een centrale drijfveer in het leerproces van 12- tot 14- jarigen. Vragen leren stellen, inlevingsvermogen ontwikkelen en een open, verkennende houding aannemen zijn zowel doel als middel. Het uiteindelijke doel is dat leerlingen gestimuleerd worden op informatie gebaseerde, beargumenteerde beslissingen te leren nemen als burgers van een cultureel diverse, democratische samenleving waarin de onderlinge afhankelijkheden groot zijn. Ze moeten leren standpunten te bepalen en te onderbouwen met behulp van veelzijdige informatie. In het leergebied Mens en maatschappij leren leerlingen dan ook wegwijs te worden in verschillende soorten bronnen en deze gericht te gebruiken. Het internet en andere digitale bronnen verdienen daarbij een belangrijke plaats om hun complexiteit, hun aantrekkelijkheid voor leerlingen en hun toenemende communicatieve invloed. In dit leergebied leren leerlingen ook nadrukkelijk de eigen omgeving te gebruiken als bron en onderzoeksobject. De leerinhoud kan op verschillende manieren aan de orde komen: in één integraal leergebied, in afzonderlijke vakken, in projecten of in mengvormen daarvan. In alle gevallen is het nodig inhoud uit het leergebied in onderlinge samenhang en relatie en met andere vakken of leergebieden aan te bieden. Daardoor krijgen leerlingen inzicht in de samenhang in hun groter wordende leefwereld. Ze leren om binnen democratische kaders de overeenkomsten en verschillen tussen mensen te waarderen en te respecteren, en dat te uiten in betrokkenheid op zichzelf, elkaar en de omgeving.

Uitstroomprofiel Vervolgonderwijs

Het ontwikkelen van persoonlijke betrokkenheid van leerlingen bij zichzelf en bij ontwikkelingen in de wereld is belangrijk voor een brede maatschappelijke participatie en in veel vervolgopleidingen. Voor leerlingen in het voortgezet speciaal onderwijs is het uitbreiden van de leefwereld en de toerusting als burger in de Nederlandse maatschappij van groot belang.

Leerlingen leren omgaan met hun beperkingen en kwaliteiten en leren wat de betekenis hiervan is voor hun functioneren in de samenleving. Veel leerlingen hebben veelvuldig contact met het maatschappelijk gebied van zorg en hulpverlening en met de specifieke voorzieningen die voor hen van toepassing zijn. Het stellen van (hulp)vragen en het omgaan met ondersteuning en ondersteuners behoort tot de te ontwikkelen burgerschapscompetenties van deze leerlingen.

Bij langdurig zieke leerlingen of leerlingen die langer afwezig zijn zal het uitvoeren van onderzoek en het doen van praktische opdrachten vaak om maatwerk vragen. Dit zal soms ook het geval zijn bij leerlingen met een beperking in de visuele waarneming. Voor deze laatste groep leerlingen is vooral het werken met complex samengestelde bronnen problematisch. Bij aardrijkskunde leveren onder

meer het gebruik van kaarten, luchtfoto's en satellietbeelden problemen op. Voor leerlingen met een auditieve beperking is het 'verbanden zien en inzicht verkrijgen' soms lastig. Dit veronderstelt een bepaald abstractieniveau. Als gevolg van auditieve en communicatieve problemen is de taalabstractie vaak beperkter. Voor leerlingen met problemen op het gebied van communiceren en/of sociaal gedrag zal het innemen en verdedigen van een beargumenteerd standpunt en, daarbij respectvol met kritiek omgaan en het presenteren van onderzoek speciale aandacht vergen. Voor leerlingen met een autisme spectrum stoornis geldt dit in het bijzonder voor de kerndoelen 7 en 8, met name als het gaat om de reflectie op eigen ervaringen en het begrijpen en respectvol hanteren van verschillen in leefwijzen en opvattingen.

Kerndoelen Mens en Maatschappij

1	De leerling leert betekenisvolle vragen te stellen over maatschappelijke kwesties en verschijnselen, daarover een beargumenteerd standpunt in te nemen en te verdedigen, en daarbij respectvol met kritiek om te gaan.
2	De leerling leert een kader van tien tijdvakken te gebruiken om gebeurtenissen, ontwikkelingen en personen in hun tijd te plaatsen. De leerling leert hierbij over kenmerkende aspecten van de volgende tijdvakken: ▪ tijd van jagers en boeren (prehistorie tot 3000 voor Chr.); ▪ tijd van Grieken en Romeinen (3000 voor Chr. – 500 na Chr.); ▪ tijd van monniken en ridders (500 – 1000); ▪ tijd van steden en staten (1000 – 1500); ▪ tijd van ontdekkers en hervormers (1500 – 1600); ▪ tijd van regenten en vorsten (1600 – 1700); ▪ tijd van pruiken en revoluties (1700 – 1800); ▪ tijd van burgers en stoommachines (1800 – 1900); ▪ tijd van wereldoorlogen (1900 – 1950), ▪ tijd van televisie en computer (1950 – heden). De leerling leert daarbij in elk geval de relatie te leggen tussen de gebeurtenissen en ontwikkelingen in de 20e eeuw (waaronder de Wereldoorlogen en de Holocaust), en hedendaagse ontwikkelingen. De vensters van de canon van Nederland dienen als inspiratiebron voor de behandeling van de tijdvakken.
3	De leerling leert een eigentijds beeld van de eigen omgeving, Nederland, Europa en de wereld te gebruiken om verschijnselen en ontwikkelingen in hun omgeving te plaatsen.
4	De leerling leert een eenvoudig onderzoek uit te voeren naar een actueel maatschappelijk verschijnsel en de uitkomsten daarvan te presenteren.
5	De leerling leert historische bronnen te gebruiken om zich een beeld van een tijdvak te vormen of antwoorden te vinden op vragen, en hij leert daarbij ook de eigen cultuurhistorische omgeving te betrekken.
6	De leerling leert de atlas als informatiebron te gebruiken en kaarten te lezen en te analyseren om zich te oriënteren, zich een beeld van een gebied te vormen of antwoorden op vragen te vinden.
7	De leerling leert in eigen ervaringen en in de eigen omgeving effecten te herkennen van keuzes op het gebied van werk en zorg, wonen en recreëren, consumeren en budgetteren, verkeer en milieu.

8	De leerling leert over overeenkomsten, verschillen en veranderingen in cultuur en levensbeschouwing in Nederland, leert eigen en andermans leefwijze daarmee in verband te brengen, en leert de betekenis voor de samenleving te zien van respect voor elkaars opvattingen en leefwijzen, met daarbij aandacht voor seksualiteit en seksuele diversiteit.
9	De leerling leert op hoofdlijnen hoe het Nederlandse politieke bestel als democratie functioneert en leert zien hoe mensen op verschillende manieren bij politieke processen betrokken kunnen zijn.
10	De leerling leert de betekenis van Europese samenwerking en de Europese Unie te begrijpen voor zichzelf, Nederland en de wereld.
11	De leerling leert over de verdeling van welvaart en armoede over de wereld, hij leert de betekenis daarvan te zien voor de bevolking en het milieu, en relaties te leggen met het (eigen) leven in Nederland.
12	De leerling leert actuele spanningen en conflicten in de wereld te plaatsen tegen hun achtergrond, en leert daarbij de doorwerking ervan op individuen en samenleving (nationaal, Europees en internationaal), de grote onderlinge afhankelijkheid in de wereld, het belang van mensenrechten en de betekenis van internationale samenwerking te zien.